I

Цю мелодію Микола Костомаров почув, коли вони з Павлом Чубинським обдивились уже Братський монастир і всідались у візка, щоб їхати додому. Можливо, це сталося після того, як він обернувся з повозу до храму, з якого тільки-но вийшли: лежав той на тлі блідуватого неба, і через те, що народжувались уже сутінки, здалося Костомарову, що той храм наче готується злетіти – барви будівлі й неба напрочуд улагоджувались.

– Кудою хотіли б поїхати, Миколо Івановичу? – схилився Чубинський. Голос у нього був повільний і теплий, він начебто відчував настрій Костомарова.

– Коли можна, через Андріївський узвіз, – так само тихо відповів Костомаров.

Звозщик повернув до них бородате лице.

– Рушай! – наказав йому Чубинський. – Через Андріївський.

Костомаров мусив приплющитися: у глибині легкого, майже непомітного сутінку грав рояль. Навіть побачив білі жіночі руки, що прудко бігали клавішами. Спалахували золотими сплесками акорди, котились, розбивалися – наче грала й мінилася вода. Відчув, що все в ньому зводиться й підноситься, що це, здається, те, чого не допускав досі до серця, – боявся-бо хтозна й чого; зараз він також боявся, що не витримає, – мелодія з’явилася незалежно від його бажань і напрочуд зворушувала.

Він розплющився.

– Любите музику, Павле Платоновичу? – спитав несподівано.

– Та який же нечистий, як не вона, зробив із мене етнографа? – засміявся Чубинський. – Я, правда, ціную більше наспівність народну, ніж солодкаво-салонну.

—А от мені нараз згадалася мелодія цілком салонна, – задумано сказав Костомаров.

– Розкажіть, коли ласка, – повернувся Чубинський.

– Бачите, про це розказувати – що описувати птаха, який летить у небі…

У них над головою й справді пролітав птах, і вони скинули водночас головами. Був той птах чорний і летів, ледь помахуючи крильми, на тлі почервонілої хмари, що застигла серед неба й повільно стоплювалася. Повільно стоплювавсь у тому горнилі й птах; Костромарову здалося, що його мелодія перейшла туди, увись.

"Вона може бути й барвою, й рухом крил", – подумалося йому.

– Розумію вас, Миколо Івановичу. Сам приїхав оце недавно у свій Борисполь, і показали мені там книжку, з якою залазив колись у садову глушину і над якою мріяв цілими днями. Така, знаєте, огріта споминами книжка…

"Він, цей чоловік, угадав, – подумав Костомаров. – Ця моя музика – теж ніби огріта споминами книжка!"

Коні бралися під узвіз, довкола пропливали невеликі хати, часом біля хвіртки спинялася жінка або чоловік і знічев’я розглядалися; хідником біг рябий собака, спинивсь і ошкірив на повоза білі, вологі зуби. Попереду на тлі неба вимальовувалася Андріївська церква.

– Божественний витвір! – зітхнув Чубинський.

– Це був кінець певної культури, – сказав Костомаров. – Даремно вважаємо, що кінець тої чи іншої культури – занепад. Кінець культури – найвищий її розквіт, такий, що й розвивати її годі, найбільший спалах…

Проказав ці слова сповільнено, розтягуючи слова, – не бажав розлучатися зі своєю музикою. Трохи вже шкодував, що обмовився про неї цьому милому молодикові, – здасться, той мав дещо прагматичну систему мислення, інакше не вдалося б йому виконати чи б то, власне, організувати тієї величезної роботи, яку зробив.

"Я завжди тішив себе, – думав Микола Іванович, – що маю завидну енергію, але що моя свічка порівняно з цим вогнем?"

– Коли мистецтво доходить вершин професіоналізму, – тим-таки тоном говорив Костомаров, – воно вже тим самим починає загибати. Загибель у ньому – як мимовільна думка про смерть у людини здорової і хворобами неушкодженої. Смерть починається від хвилини, коли така думка у голову западе.

Вони звернули на вулицю, і перед ними на тлі палахкого неба вималювалася Софія Київська. Мовчки похитувались у повозі, який ритмічно поколихувався, ритмічно цокотіли підковами коні, ритмічно гойдалися обіч хати; здавалося, иЧитинський перейнявся тією ж таки мелодією, а може, був настільки гречний, що намагався Костомарову вторити. Музика все ще не зникла, і Костомаров був як налагоджений інструмент: приймав у себе звуки, а може, і віддавав їх – дивна й висока напруга. Розумів, яка тому причина, – очі його давно було повернено в той бік, де стояв гурт дерев.

"Чи не ті самі дерева?" – спитав себе подумки.

З’явився затишненький будиночок із білими накрохмаленими фіранками; здається, саме в цьому домі грали на роялі дівочі руки, на які він дивиться – надивитися не може!

– Зупиніть, будь ласка! – сказав хрипко, а що візниця не почув його тихого голосу, Чубинський торкнув того у спину.

– Чого? – повернулося бородате лице.

– Зупинися й почекай нас тут! – наказав Чубинський.

Костомаров уже стояв біля вікна, за скло якого було засунуто білета на квартирантів.

– Як колись! – повернувся до Чубинського. – Мені навіть здається, що повторено граматичні помилки.

– Зайдімо! – запропонував Чубинський.

Костомаров перемнувся з ноги на ногу, озирнувся, наче побоювався чого чи шукав підтримки; довкола стояли й справді незвичайно виросліі дерева, хвіртка ж була та сама. Той-таки був і весь будинок, навіть барва фарби на даху.

Чубинський уже просунув руку відчинити хвіртку, і Костомаров раптом вихекнув із себе повітря. Ступив услід Чубинському, тобто переступив лінію, що відділяла цей двір від вулиці. Так само стояла під горіхом лавка і, здасться, була це та сама лавка; темнів умивальник, а під ним чорне від часу цебро. В кутку стояла мітла, дворик недавно підмітали, решта дворика була заросла шпоришем, по якому подекуди витиналися кущики кульбаб вже без квіток чи клубастих кульок. Між городом та двором було насаджено широку грядку чорнобривців, і саме ці чорнобривці найбільше схвилювали Костомарова – увіч не могли бути ті самі.

Чубинський підійшов до дверей і подзвонив.

– Навіщо ви? – злякався Костомаров. – Ми б тут подивилися та й пішли…

Але в глибині дому вже почулися кроки, і Костомаров аж пальці сплів, боячись, що відчиняться двері і в них постане та ж таки господиня, що колись брала його на комірне; в мить ока повернулось йому в пам’ять добродушне обличчя і той добрий голос, яким господиня любила наспівувати, коли щось робила; саме слухаючи той спів, любив Костомаров марити про найкращу в світі дівчину.

На порозі стала молода жінка років тридцяти й запитально глянула на прибульців.

– Доброго дня! – ступив до неї Костомаров. – Ми прочитали, що у вас здасться квартира.

– Подивіться, – сказала жінка й відступила, щоб пропустити їх.

Тільки тепер побачив у ній Костомаров щось знайоме: з профілю жінка таки нагадувала колишню його господиню. Він миттю згадав чотирирічне дитя, котре гралося самітно на порослім шпоришем дворі. Воно тримало в руках кульку кульбаби й дмухало, аж личко їй червоніло, в той час коли весь простір було запруджено тисячею летючих насінин. Зайшов до скляної галереї. Тут стояли ті ж таки вазони[34] і навіть на тих-таки місцях. Під ноги було простелено знайому доріжку, яку і він колись топтав[35].

– У нас тут дві кімнати, – сказала молода господиня. – Нещодавно наш квартирант з’їхав, то ми й виставили білета.

Голос у неї був грудний і приємний. Зайшли до кімнат, і Костомарову здалося, що хтось узяв його зажма за груди. Його музика зазвучала тут на повну силу: як це воно тоді було? Ага, він влетів захекано в квартиру

і мав стільки клопоту й приготувань: завтра, співало все в ньому, завтра вінчання!

"Тут до вас заходив пан, – сказала приємним грудним голосом господиня. – Стривайте, я записала. Помічник куратора шкільної округи. Передавав, що хоче вас бачити його превосходительство..."

"Ах, Боже мій! – вигукнув тоді нетерпляче Костомаров. – Та хоч би мене кликав нині сам міністр!.."

– Тут у нас спокійно, – сказала молода господиня. – Хто хоче тиші й затишку – умови найкращі. Ми й хочемо пожильця поважного й спокійного.

– А давно тут мешкаєте? – спитав Костомаров.

– Я? – здивовано перепитала господиня. – Та я тут, пане, народилася!..

І знову він побачив той день і почув спів синиці, а на лице йому поклався теплий весняний вітер: у дворі вже зеленіла трава, а на тій траві гралася з малим кошеням вдягнена в червоне пальтечко дівчинка. Вона спустила з руки шворку, до якої було прив’язано клубка ниток, і кошеня хапало того клубка лапками, а коли перекидалося, метляло ними в повітрі, тоді знову зскакувало на рівні. Він же спинився на вступі до двору і засміявся, дивлячись на ту гру.

"Сьогодні якесь нашестя, що так часто вас питають, – казала господиня, йдучи йому назустріч. – Питався за вас посланець пані Заліської: переказувала, щоб обов’язково до неї завітали..."

– А мене ви не пам’ятаєте? – спитав Костомаров у молодої господині, і вони подивилися одне на одного. Жінка похитала заперечно головою.

– Мусить пам’ятати ваша матінка. Жива вона, здорова?

– Пішла з візитою! – все ще пильно приглядаючись до Костомарова, відказала господиня.

– А батько?

– Батько помер… А ви часом у нас не жили?

Костомаров розглядав стару різьблену шафу. Саме в цій шафі висів його весільний костюм: фрак, штани, біла сорочка – все нове, тільки-но пошите. Йому захотілося ступити до тієї шафи і відчинити – є там той костюм чи нема?

– Я таки жив у вас, – сказав, повертаючись до господині. – Було це двадцять шість років тому, і знаєте: я не був поважним та спокійним пожильцем.

– Це все так цікаво, – сказав Чубинський, коли зони знову всілись у повіз. – Я навіть зважуюся бути нескромним і попросити: розкажіть!..

Костомаров їхав якийсь час мовчки.

– Є речі, які неохоче згадуються і розповідаються, – сказав він неквапно. – І не тому, що це важкі спомини, а не хочеться наново ставати перед собою колишнім: чи до того прийшов у житті, про що колись мріялося?

– Такі спогади мають громадський інтерес, – мовив Чубинський.

– Мають, – повернувся до нього Костомаров. – Але нам, хто переживав, найменше є до так званого громадського інтересу діла. Це, можна сказати, наш інтим, і нічого більше. До речі, я й згадую з того

часу якісь деталі, що громадського інтересу не складають. Наприклад, дівчинку, яка гралася на траві з кошеням, – була це та сама особа, що її ми тільки-но побачили. Перша трава, ви знаете, яка чудова і яскрава перша трава! Кошеня – біле, з тигровими плямками. Клубок ниток – жовтий, а сама дівчинка мала на собі червоне пальтечко. Була весна в тому дворі, і найяскравіше, що мені пригадується, саме відчуття тієї весни.

– А це правда, що прийшов тоді до вас Юзефович і вдавав із себе вашого приятеля?

Костомаров зсутенів, спустив голову й дивився на свої закурені черевики.

– Він прибіг до мене об одинадцятій вечора…

Так, він прибіг до нього об одинадцятій. Розпалені очі, руки, що трохи тремтіли, коли застібав гудзика в розхитаній петлі.

"На вас доноса зроблено! – сказав, передихаючи від швидкої ходи. – У вас ревізія буде… Коли маєте щось небезпечного, знайдіть!.."

Заскочений Костомаров спинився серед кімнати, обличчя в нього стало землисто-сіре.

"Швидше!" – підігнав його Юзефович.

Тоді він кинувся до шафи, тієї ж таки, в якій висів його шлюбний костюм, і вихопив звідти статут Кирило-Мефодіївського товариства. Хотів тут-таки порвати його на клапті, бо, коли діставав, очі побачили й того чудового, блискучого костюма, – Юзефович метнувся й вирвав папери з рук.

"Нехай будуть у мене!" – гукнув фальцетом і стрімко побіг із хати.

Костомаров стояв серед помешкання безсило впустивши руки, серце в нього шалено гупало, а обличчя смикалося. Очі його погасли, і таким погашеним зором дивився він на вхідні двері. Туди входив уже, переступаючи порога, жандармський генерал Білоусов, за ним висіло обличчя губернатора Фундуклея, а з другого боку куратора Траскіна. Ще далі світило лице поліцмейстера Голяшкіна і зовсім вицвілі, безвиразні маски урядників…

– Ну, а ті папери? – спитав Чубинський.

– Ті папери стали головним звинувачувальним документом проти мене, – спокійно сказав Костомаров і раптом усміхнувся в бороду. Очі, однак, були в нього сумні, і горіло в них по іскрі майже спаленого крайнеба…

Візниця спинився. Вони вийшли на пішохід, і, поки Чубинський розплачувався, Костомаров розглядав ще один будинок неподалець. З розчинених вікон виламувалися невправні звуки фортепіанних вправ, світло в домі було засвічено, а навколо все топилося у тремтливих, бузкового кольору сутінках.

– Бузкові сутінки, – сказав Чубинський, підходячи до Миколи Івановича.

Той стояв, спершись на ціпка, і аж витягся до тих вікон та звуків фортепіано.

– Це було її помешкання, – сказав зовсім тихо. – Я приходив майже завжди о цій порі. Були м’які сутінки і музика. Тільки то була інша музика…

Його наче торкнуло щось за серце – звучала в ньому вже та, інша, музика. Від тремкого світла стіни довколишніх будинків начебто визолилися, стали синювато-сірі, а ті, що були жовті, озолотилися.

Дерева завмерли, наче в прозорий серпанок загорнені,– барвиста одежа перехожих била в очі, особливо коли мав хто яскраво-синє чи ж бо червоне.

– А про свою наречену ви щось знаєте? – спитав тихо Чубинський. – Адже так дивовижно вам з нею не повелося!..

– Ні! Нічого не знаю! – коротко сказав Костомаров, і його очі раптом погасли. – Ні! – повторив уже різко.

Йшли якийсь час хідником. Повітря довкола цвіло. Небо над головою стояло сухе, ясне й виблідле. Під ногами вряди-годи траплялися опалі від денної спеки листки.

– Дивно смутить мене опале серед літа листя, – сказав Костомаров.

– "Вік наш чоловічий схож із віком року", – продекламував Чубинський.

– О, ви й це знаєте! – всміхнувся Костомаров.

– Та як же його не знати! – озвався палко Чубинський. – Мені, юнакові, сльози наверталися на очі від цих слів:

І крізь погорілу Зелень віку чорна Земля проглядає.

Коли ж стане в осінь Вітрець передсмерний Душу провівати,

Знову Боже сонце

Свої бліді, довгі

Розкидує тіні[36]!..

– Ну, ми з вами засумували! – сказав Костомаров, блискаючи зубами. – Недобре це, повірте! Гляньте: чи не вогонь ота панна?

Назустріч їм ішла вбрана в малинову сукню, стрункa, чорнява дівчина. Йшла повільно й напрочуд спокійно – в усій її поставі вчувався мир. Малинова сукня палала в тремкому, хитливому світлі, а на вустах грала півусмішка. Дівчина відкинула з очей вуальку, і вони зчудувалися, які великі, чорні і палкі в неї очі.

II

Того ж таки вечора, коли Костомаров збирався вже спати, до його готельної кімнати застукали. Чубинський увійшов до неосвітленого покою надмірно збуджений.

– Вибачте, що знову тривожу, – на ходу заговорив він, – але мені випадково випало довідатися, що Аліна Леонтіївна живе біля Прилуки в селі, вона овдовіла, і її ось-ось чекають сюди, в Київ.

Костомаров стояв серед кімнати з майже омертвілими кінцівками. Дивився на прибульця круглими, здивованими очима, і його вуста раптом затремтіли.

– А я, бачте, вже збирався завтра з Києва, – тихо сказав.

– Куди вже збиратися? – збуджено заговорив Чубинський. – Коли бажаєте, я передам листа тим моїм знайомим, в яких Аліна Леонтіївна має зупинитися, чи, може, щось іншого?

– Звісно, звісно, – заметушився Костомаров. – Листа я зараз напишу… Вибачте, що приймаю вас без світла… я, знаєте… все непокоять мене очі… не витримують вони штучного світла… але десь тут у мене була свічка…

Він сів за стола, але не запалив свічки, тільки вихопив із шухляди листка паперу.

– Бог з вами, Миколо Івановичу! – спинив його Чубинський. – Напишете листа вранці, я заскочу й віднесу. Просто не витримав я сьогодні, щоб не поділитися з вами новиною.

– Дякую, дорогий ви мій! Бачите, це така незабутня історія!

– Дивовижна історія! – потвердив Чубинський.

– А як її тепер на прізвище?

– Смішне в неї прізвище. Пані Кисіль.

– Історичне прізвище. Але в мене не повинно бути інакше, – засміявся раптом. – Має бути все історичне, адже буває, що я й сам добре не тямлю, в якому столітті живу. Таке химерне це почуття!

– Тоді до завтрього, Миколо Івановичу!

– До завтрього! – відказав він і похилився над столом…

Чубинський уже пішов, а він сидів і сидів. Уже спустилася за вікнами ніч, бліде світло вуличних ліхтарів падало в розшторені вікна, кидаючи в кімнату кволі, хиткі тіні; йому раптом здалося, що перебуває чудодійний сеанс перевтілення, що час – уже не така безоглядно-однозначна матерія – той, як клубок, що може водночас змотатися й розмотатися.

"Доля наша, – думав він, – кошеня, яке той клубок хапає, доля наша – дівчинка, котра той клубок згортує й розвиває: сподіванки, які здійснюються і не здійснюються, а те, що людині дається можливість хоч ілюзорно повернутися у відлетілий час, – Божа милість, можливість

утілити сподіванку чи просто втішитися, що апокаліптичний звір світу тебе ще не пожер!"

Звістка, що її приніс Чубинський, непомірно схвилювала його. Не було це молодече хвилювання, яке відчував двадцять шість років тому: тоді кров підіймалася до голови й шуміла. Хотілося бігти, та й тіло було легке й крилате; теперішнє хвилювання – як застигла на обиччі сумовита всмішка і як хитливий фіолетовий сутінок. Тож сидів самотньо в готельній кімнаті, тримаючи на вустах ту всмішку, а бузковий сутінок оживав у нього в грудях – мелодія, яка знову повернулася. Бачив пару рук, тонкі пальці, що вільно бігали клавішами; можливо, не була вже то музика, яку написав реальний композитор, не реальні руки її витворювали, хоч згадував таки реальну хвилину. Пасаж Ференца Ліста, і руки, які збирався увінчати шлюбним перстенем, – йому защіпало очі, бо раптом пожалів себе, ті білі руки й музику ту. Пожалів птаха в небі, якого бачили вони з Чубинським сьогодні,– той може прилетіти до гнізда, а гніздо його виявиться видерте; пожалів у ту мить тисячі бездомних та самотніх, видертих із власних гнізд, адже самотній – це все одно що бездомний. Ні, не через сентимент таке відчував, не через смиренне милосердя, а тому, що душа його, як ніколи, смутилася.

– Боже мій, Аліно! – прошепотів він. – Як дивно погралося з нами оте біле, з тигровими плямками кошеня!

Він узяв ручку й умокнув у чорнило. І, хоч не бачив слів, які писав, рука його виводила літери впевнено й чітко: "Милий друже, Аліно Леонтіївно..."

III

Приїхав він сюди, в Київ, за відрядженням археографічної комісії для участі в перепідготовчому комітеті, який мав виробити умови скликання Третього археологічного з’їзду в Києві, сам з’їзд мав відбутися наступного 1874 року. Наради під головуванням графа Олексія Уварова

протривали дев’ять днів. Намічено було теми рефератів, домовилися розділити з’їзд на відділи, вирішили, щоб учасники обдивилися пам’ятки київської старовини, розкопали одну з могил біля Києва, проїхали Дніпром униз до Канева та вгору – до Вишгорода. Тільки насамкінець, коли всі справи й клопоти було полагоджено, відчув Костомаров непереборний сантимент. Піддаючись йому, він і поїхав з Чубинським оглянути Братський монастир. Відтак злагоджений ритм його існування ненадійно порушився, і він відчув, що на якийсь час його зовсім перестали цікавити будь-які справи…

Чубинський, як і було домовлено, прибіг уранці й забрав листа. Він цвів; здавалося, ця історія торкалася і його.

– Мені незручно, що так клопочетеся біля мене, – сказав Костомаров, в глибині душі відчуваючи, що без цього активного молодика йому зараз не обійтися.

– Та мені це, Миколо Івановичу, задоволення справляє! – відверто признався той.

– Задоволення бачити, як сумує літній чоловік? – всміхнувся Костомаров.

– Задоволення бачити, як він перестає сумувати, – категорично відказав Чубинський.

Не став перечити. Кожен має свою емоційну шкалу, подумалося мимохіть, різниця її модуляцій – це і є вікова різниця. Чубинський мав, як на нього, занадто енергії, щоб могти розуміти все тонко.

"У нього більше ентузіазму, а в мене таки смутку…"

З цими думками йшов по якійсь порожній вулиці. Зобабіч росли дерева, за парканами виглядали хати й сади. Звертав отак із вулиці на

вулицю – хотів серед них загубитися. Таку гру дозволяв собі і в Петербурзі[37], особливо коли треба було обміркувати якісь особливо заплутані історичні події. Відтак знайомі вулиці ставали незнайомими, і, коли нарешті знаходив вирішення сумнівам, мусив напитувати дорогу, наче приїжджий. Київ не був настільки велике місто, щоб забутись у ньому остаточно, але йому вдалося й це. Отож ішов, похитуючись та зирячи під ноги; чужі очі, котрі бачили його під ту хвилю, милостиво підсміювалися: брали його за п’яного, а візники гукали заздалегідь, щоб він устиг вчасно зійти з дороги. Лише один візниця по-справжньому ледве не збив його, – розтулив уже рота, щоб вилаяти його, але на нього зирнули такі чудні, зчужілі й випиті очі, що візниця сплюнув і потяг коней пугою…

Костомаров бачив під цю хвилю кімнату, ущерть залиту сонячними смугами, мебля в покої була оббита в синю квітку тканиною, а сам він чекав, доки вийде до нього наречена. Алінина мати сиділа у фотелі з в’язанням й оповідала все ту ж історію, як сильно був вражений Ліст Аліниною грою… Костомаров сидів насупроти, намагаючись слухати, але слова обтікали його мозок, як вода, й губилися у яскравому світлі, яким було залито кімнату. Так, це було в лютому 1847 року, коли на контракти приїхав до Києва Ференц Ліст. Саме тоді, роблячи ранкові візити, вони завітали до графині Меліної. Після звичайних привітань почалися розмови про те і се, а скінчилося тим, що Аліна почала грати. Вона грала Шуберта в переробці Ліста, і грала бездоганно. В цей час якийсь чоловік швидко ввійшов у вітальню і, не називаючись, спинився за спиною в Аліни, почавши слухати. Аліна тоді різко повернулася від рояля, і в неї мимоволі вихопилося: "Maestro!.." Знав цю історію, може, краще за саму пані Крагельську, але вона любила її оповідати і не зважала, чув це співрозмовник чи ні. Він же думав тільки про те, що з хвилини на хвилину має переступити порога цієї кімнати юна, осяйна істота і що в цієї істоти білі, легкі руки та ясна, трохи лукава всмішка. Ця істота снилась йому сьогодні якнайприємніше – він хотів з’єднати в собі ці два враження зі сну й навіч, – саме в той день збирався просити в Алініної матері руки її дочки. Тоді стара Крагельська почала оповідати про якусь закордонну подорож.

– А ви, – спитала, – ніколи не були за кордоном?

– Та от не був, – сказав Костомаров. – Все ці заняття та й заняття!

– Ну, у вас іще все попереду, – сказала вона. – Італія – от що ви повинні відвідати. Знаєте, жодна країна так мене не вражала! Скільки там сонця!

Це було сказано в тій залитій промінням кімнаті, і він подумав, що цей момент настав: зараз відчиняться двері, і в них він побачить ту, за якою стогне його душа.

І, наче за вищим велінням, відчинилися вифарбувані в біле двері, і в них постала вся в білому панна такої ніжної і вишуканої вроди, що він раптом злякався: невже так станеться, невже збудеться таке чудо, що йому дістанеться у володіння ця краса, що він щодня чекатиме на отаке сонячне її пробудження і щодня осягатиме це обличчя з м’якими рум’янцями, тиху й ніжну всмішку та вологий блиск чудових очей? Костомаров кинувся поцілувати нареченій руку і зробив це, як завжди, незграбно, ледве не перекинувши одного із оббитих світлим, у синю квітку стільця, відтак почервонів, аж запалав.

– Ой, Миколо Івановичу, – засміялася панна. – Ви наче не в цьому світі пробуваєте!

– Завдяки вам, – сказав він сердечно, а стара пані встала, бо в неї знайшлися господарчі оборудки і вона тимчасово мусила покинути їх, наказавши дочці бавити гостя.

– Я хочу йому заграти, – сказала Аліна. – Саме ту мелодію, яку чую сьогодні цілий ранок.

Він знову сів у крісло, оббите світлою тканиною у синю квітку, а вона підійшла до рояля. Сиділа до нареченого боком і була залита сонячним

світлом. Були залиті цим світлом білі й чорні клавіші й тонкі руки з довгими пальцями. Вони раптом побігли тими клавішами, як біжить голубий вітер по зеленому листі.

Закоцюб у своєму кріслі, бо мелодія була все та ж: розповідала про ранок, про залиту сонцем кімнату, про його сьогоднішній сон і про руки, що священнодіють, наче вітер серед листя.

"Я боюся, – подумав він, обхоплюючи руками голову. – Боюся, що забагато мені вділено щастя!"

IV

Костомаров повернувся до готелю майже під вечір. За цей день він начебто схуд і пострункішав і, хоч цілоденно протинявся вулицями, відчував приємну втому. В холі його вже чекав Чубинський.

– Приходжу до вас утретє, – сказав, зводячись.

– Щось сталося? – спитав Костомаров, коли вони підіймалися під сходи.

– Хіба те, що Аліна Леонтіївна вже в Києві і передала вам листа. Ну а я, як уже судилося мені в цій історії, за листоношу!

Костомаров розірвав конверта вже в кімнаті. Руки йому тремтіли.

– Надто швидко все сталося, – сказав нервово, пройшовшись.

– Щось прочитали неприємне?

– Чому ви так подумали?

– Та я й не думав нічого, – засміявся Чубинський. – Риторичне запитання!..

– Це все трохи несподівано для мене, – пробурмотів Костомаров.

Чубинський звівся.

– Може, я не до речі…

– Та Боже мій! – знову заходив покоєм Костомаров. – Ви не так мене зрозуміли… Посидьте ще в мене, коли ласка, бо я, чого доброго, почну вірити, що це в мене химерна гра уяви. Аліна Леонтіївна запрошує мене до себе, а я наче розчахнута вітром гілка!..

Чубинський знову впустивсь у крісло, а Костомаров підійшов до вікна. Побачив запруджену людьми вулицю – саме виходили на вечірнє гуляння. Поважні мами похитували важкими сукнями, а поруч них котилися барвисті дрібенята – діти. Чоловіки однотонно похитували ціпками, а панни пливли, цікаво поводячи чепурними голівками. Вулиця була засаджена екіпажами, в них яскріли барвами жіночі строї, – все це раптом виклалося у кольористу мозаїку, яка нерушно завмерла.

– Я й тоді боявся, – сказав глухо Костомаров. – Життя зовсім не так улаштовано, щоб у ньому складалося на добре. Той, хто вже раз обпікся, дме, як кажуть, на холодну воду, тобто завжди розважає.

– Але є щось сильніше за холодний розважок, – сказав з глибини кімнати Чубинський.

– Таж певне! – швидко обізвався Костомаров. – Інакше ми стали б непомірно елементарні…

Струснув волоссям і підійшов до Чубинського.

– Ви чарівник, Павле Платоновичу. Знаєте, мене завжди дивувало, як вам вдалося організувати той велетенський науковий матеріал... Зараз вже не дивуюся, – він засміявся лагідно.

– Та я! – підхопився Чубинський і почервонів.

– Знаю вас, хитрого! – жартівливо пригрозив Костомаров. – Але я вам дуже й дуже вдячний! – Глибоко видихнув і втяг голову в плечі. – У-ух! – сказав. – Хвилююся, наче юнак!

V

Уже западали сутінки, коли він вирушив на візит. Не бажав брати візника, а пішов пішки. Викидав мірно ціпка, ставив на хідника й наче вимацував дорогу. Перше хвилювання вже вляглося, і він навіть собі подивувався на той спокій, що його посів; був, як і сутінки, легкий, сумнуватий і трохи застиглий. Щось скулювало йому душу, а може, знову нітили її згадки. Хотів викликати візію білих рук у залитій сонцем кімнаті і мелодію, яка майже не покидала його проздовж останніх днів, – цього разу не зумів. Навіть страшно стало: здавався собі холодним та порожнім. Не думав нічого і не відчував, хоч потаємно відав – це якась нова облуда. Дурив себе спокоєм і був радий із того: чи в його літах отак хвилюватись? Зрештою, зрозумів, що сталося: після такого юнацького спалаху, свідком якого став Чубинський, прийшли до нього двадцять шестеро проминулих років. Відчув їх як живих істот: двадцять шестеро братів, що один за одним входили в його порожнє мешкання. Були одягнені в однакового крою одежу й мали однакове обличчя, але не були однолітками. Розташувались у його кімнаті колом уздовж стін і заповнили її всю. Сам він стовбичив посередині: що міг і що мав їм сказати? Дивився сумно й хотів кожного впізнати. Особливо різнилися його "я" петербурзькі та саратовські: саратовські були в чорній одежі, наче справляли жалобу, а петербурзькі в звичайній партикулярній. Пройшовся подумки по тому помешканню, наче переглядав давні фотокартки. У тій шерезі йому залишалося одне: знайти крайнього й

стати біля нього. Але вони всі, двадцять шестеро його подоб, раптом змішалися поміж себе.

Він сів за стола і взявся рукою за очі: починали йому боліти, незважаючи на те, що світло довкола було денне. Таким і застали його ті світло-голубі сутінки, коли зважився покинути своє тимчасове мешкання. Покинув там усіх двадцять шестеро братів і здобув натомість холодний і розважний спокій – оту з останніх своїх облуд. Навіть озирнувся: чи не йшли за ним ті двадцять шестеро? Було порожньо. Долею випадку вулиця, по якій простував, виявилася безлюдна. Захотів зайти в перукарню й позбутися бороди. Але злякався того бажання: внутрішньо був певний, що за бородою те ж таки молоде, сухе обличчя, от тільки лоба помережано. Йому здалося, що час – таки справді житейська облуда. Як міг переселятись із століття в століття, так само легко мав переселитись із одного десятиріччя в інше. Саме для цього залишив у тому помешканні, замкнувши на ключа, всіх отих двадцять шестеро.

Тихий сум колихав його. Був той сум як голубий вітер у зеленому листі, і, коли б міг його уявити, намалював би дівчину в світлому, яка спинилася раптом у прочілі білих дверей. Були в неї чудові темні очі, а на вустах тремка, трохи лукава всмішка. До болю в серці захотілося вірити, що вона таки існує, та дівчина, як і залита кімната. Існує рояль, що чекає білих рук, які видобувають з нього найкращу мелодію, – буде то пісня юних сердець, котрі своє не одлюбили…

Він спинився. Голосно калатало серце. Над головою розрісся широкий каштан, і в каштан той ускочив молодий вітерець. Стояв, заплющившись, перечікував, поки заспокоїться серце.

– Вам погано? – побачив біля себе молоде, зацікавлене личко.

Похитав головою й пішов. Викиду вав ціпка й мірно ставив його на брук. Викликав у собі спокій, і той спокій приходив до нього. Був як сутінок: легкий, сумовитий, трохи застиглий…

Костомаров звів очі, щоб перевірити, чи той це номер, до якого простував. Великі дубові двері, в дверях проріз і металевий напис, щоб опускати сюди листи й газети. Збоку блищить кістяна ручка дзвінка, пожовтіла від часу й відглянсована десятками долонь, що за неї бралися.

Пішов просто до того дзвінка, долаючи широкі мармурові сходи ганку. Холоднуватий, м’який і трохи застиглий спокій, здається, надійно увійшов у його серце, але рука, якою потягся до дзвінка, затремтіла. Смикнув різко й чекав, що в глибині дому обізвуться поспішливі кроки.

– Мені до Аліни Леонтіївни Кисіль, – сказав він дерев’яним голосом, – служниця дивилася на нього зацікавлено.

Увійшов у передпокій. Зі сходів назустріч йому спускалася незнайома літня жінка. У темній, важкій сукні, повна й трохи незграбна. Була надміру зворушена, бо, побачивши його, раптом спинилася і взялася рукою за серце.

34 — Чи ті?

35 — Чи цю доріжку?

36 — З вірша М. Костомарова "Кульбаби"

37 — Кажучи собі, що виривався в такий спосіб із черева апокаліптичного звіра.